

Олег Купчинський

ЛІТОПИСНІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ “МИКУЛИН” І “РОЖНЕ ПОЛЕ” ТА ЇХ ІСТОРИЧНА ТЕРИТОРІЯ У ХІ–ХІІІ СТОЛІТТЯХ

Широке поле дослідницьких проблем історичної географії потребує використання різних видів, типів і жанрів джерел, серед яких важливе місце належить географічним назвам. Віднесення власних назв географічних об'єктів до ряду вагомих джерел впливає із природи їх появи. Назви об'єктів на поверхні землі є прямим свідченням часу, в якому вони створювалися, а завдяки своєму територіальному уміщенню вказують на просторову локалізацію історичних, географічних, мовних та інших явищ, збережених від різних епох. Загалом, усі географічні назви (як топоніми, так і мікротопоніми: назви окремих земель, різних угідь та урочищ, рельєфу, назви вод тощо), як відомо, характеризуються власним змістом і формою. Служить цьому семантика і будова назв. Вони містять відомості про різні аспекти суспільно-історичного і культурного життя народу та його землі, а часто за обсягом інформації дорівнюють окремим писемним джерелам.

Топоніми і мікротопоніми типу *Грань, Кінці, Межа, Граничне, Заори* часто визначають границі різних типів поселень і приналежних до них земель, давніх адміністративних і адміністративно-господарських одиниць – волостей, “посадів”, “околиць”, а також повітів, князівств і їх земель; *Перевіз, Волок, Переволока, Мости* – давні траси сухопутних та водних шляхів; *Гута, Рудня, Демня, Роп'янка, Гамарня, Тартак, Папірня* – місце розташування промислів. Не потребує доказів значення таких географічних назв, як *Городище, Город, Місто, Замок, Замчище, Фортеця* та ін.¹ Топоніми і мікротопоніми, об'єднані за формантними ознаками в топонімічні та мікротопонімічні ареали *-jъ, *-itji, *-ьsk, -ани (-яни), -івці/-инці, к-а та ін., своєю повторюваністю становлять основу (базу) історичної географії. Поява топонімічного форманта, з допомогою якого оформлений відповідний топонім, (у своїй основі) відповідає певним хронологічним періодам, а їх загальна стратиграфія, створюючи певну цілісну просторову єдність, вказує на відомості з історії заселення територій, колонізаційні та міграційні рухи різних часів, урешті, локалізація назв об'єктів за формантами є одним із джерел етногенетичних досліджень.

У багатьох випадках аналіз семантики назв об'єктів і територія їх розташування дають змогу висвітлювати невідомі або уточнити, на перший погляд, усталені факти

¹ М. Кордуба. Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне джерело // *Археологічна комісія НТШ*. Львів, 1924; Його ж. Що кажуть нам назви осель // *Наша батьківщина* (Львів), 1938. № 2. С. 32-37; № 3. С. 59-65; № 5. С. 125-131.

історичної географії, у тому числі, згадані в літописах відповідні місцевості, що, у свою чергу, істотно доповнює трактування (нерідко сприяє й перегляду) різних історичних подій. Саме з цієї точки зору розглядаємо два літописні мікротопоніми: Микулин на Поділлі та Рожне поле.

Микулин

Літописи повідомляють: “... ходихомъ по двѣ зимѣ, на Ходоту и на сина его, и ко Корьдну ходихъ 1-ю зиму, и паки по Изяславичах на Микулинъ, и не постигохомъ ихъ” (1096, Лавр., 103)², “Приде же къ иму Изяславъ Давыдовичъ съ Половцы, переѣмъ два города, Ушицю и Микулинъ”, “възврати єму Всеволодъ Ушицю, Микулинъ и возвратишас во своѣси” (1144, Лавр. 135; Ипат., 20)³, “и срѣтоша и боаре Галичкыи и Володимерьскіи у Микулина, на рѣцѣ Серетѣ и мнози язвени быша, и не стерпѣвшѣ и възвратиша въ Галичъ” (1202, Ипат., 156); “изыдоша противу Рурику боаре Галицкіе, и срѣтошасъ съ нимъ у Микулина, на рѣцѣ Серетѣ и бишасъ съ нимъ весь день” (1206, Ипат., 329).

Майже всі дослідники приймають згадану в різних списках літописів назву *Микулин* як назву міста (“города”, чи “пригородка”), локалізуючи й об’єкт на місці сучасного містечка Микулинці на Поділлі⁴. Саме із цим населеним пунктом асоціюють згаданий *Микулин* і пов’язані з ним події XI–XIII ст. Про це, зрештою, сигналізують контекст окремих літописних згадок і семантика назви – йдеться саме про ріку Серет, яка проходить через Микулинці, і збіг значення основ назв *Микул-ин* і *Микул-инці*. Але, як вказує локалізація назви Микулинці, ці дані не є вичерпними й однозначними, оскільки вони ґрунтуються тільки на згадках літописів, а ці пам’ятки писемності, звичайно, дуже скупі на ширші відомості про топоніми і їх об’єкти. Відомо, що більшість назв у літописах подано не прямо, а у зв’язку з різними подіями – зустрічами князів, проведенням віч, засвідченням місць військових сутичок, облог фортець тощо. Це чи не найтиповіші обставини внесення назв об’єктів у ці джерела. Такий же контекст має фіксація топоніма *Микулин*. У зв’язку з цим через брак інших джерел, ми позбавлені ширших відомостей про об’єкти з княжих часів. Пов’язання літописного *Микулина* зі залишками пізньосередньовічного замку в Микулинцях не у всіх випадках доказове. Насправді немає навіть переконання, чи *Микулин* у XI–XIII ст., згідно з датуванням літописів, був завжди містом (“городом”). Припускаємо, що мусила існувати певна змінність у його статусі. Більшість оцінок статусу об’єктів цього типу нині ґрунтуються лише на здогадах і не завжди переконливих аналогіях. Під назвою *Микулин* могли фігурувати на той час не лише укріплений об’єкт, але й землі (володіння), які його оточували і

² Лаврентієвская летопись // ПСРЛ. Санкт-Петербург, 1846. Т. 1 (далі – Лавр. Перша цифра вказує на рік запису, друга – на число колонки у виданні).

³ Ипатьевская летопись // ПСРЛ. Санкт-Петербург, 1843. Т. 2 (далі – Ипат. Перша цифра вказує на рік запису, друга – на число колонки).

⁴ Д. Зубрицкий. История древняго Галичско-русскаго княжества. Львов, 1852. Ч. 2. С. 34 та ін. Правда, в іншому місці дослідник сплутує Микулин на Сереті з Микулином у Київській землі на р. Хоморі (Там само. Ч. 2. С. 61-62); І. П. Крип’якевич. Галицько-Волинське князівство. Київ, 1999. С. 51, 92; Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. Київ, 1985. С. 88 (література).

до нього належали. Ці землі, ймовірно, простягались на значні віддалі, на сході, може, до правих допливів ріки Збруча. У зв'язку з останнім викликає зацікавлення взагалі територія *Микулина*, його історико-адміністративна належність. Чи *Микулин* репрезентував тільки місто, чи становив волость, чи був самостійною одиницею, чи завжди входив до Теробовельської землі? Обмежені, хоч єдині для того часу, звістки літописів не відповідають на ці запитання. Пізніші джерела (XV–XVII ст.) також мовчать. Деякі уточнення до знаних досі відомостей вносить інформація, яку містять географічні назви та їх історична локалізація.

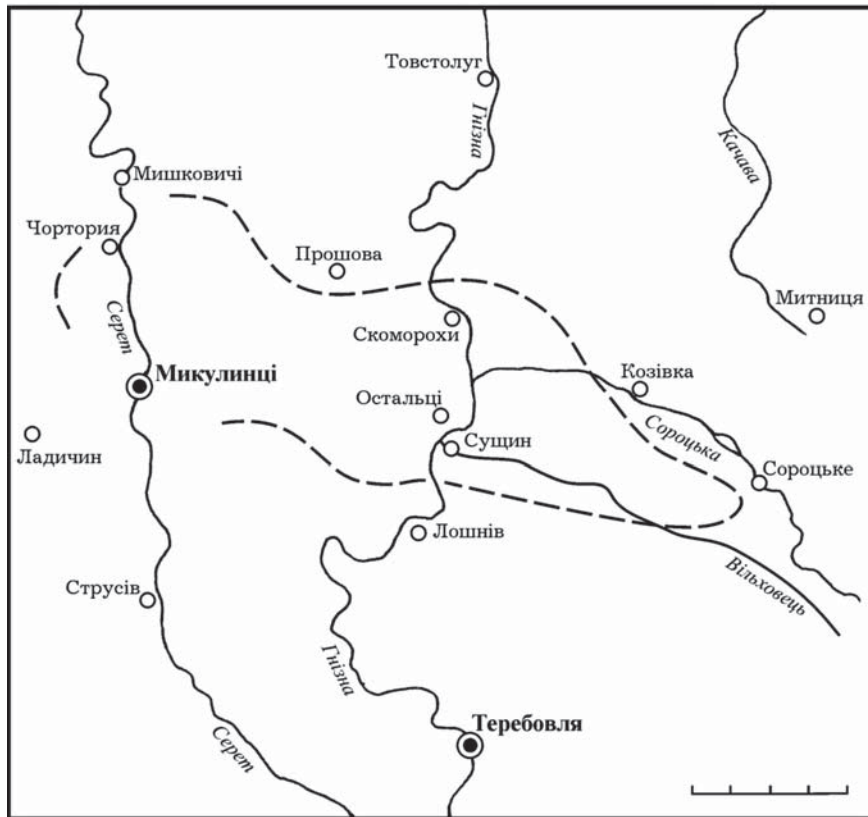
Нещодавно вдалося знайти (з конкретною відповідністю до території) цілий ряд мікротопонімів – назв угідь і урочищ, (насамперед піль і лісів) на різних прилеглих й віддалених від містечка Микулинців землях із звучанням, тотожним літописному *Микулинові*. Нанесений на картосхему ареал назви *Микулин* не збігається з границями Микулинець і земель, які нині до них належать. Там назви *Микулин* не зафіксовано, хоч треба припускати, що в минулому вона мусила фігурувати на території Микулинець і, мабуть, сягала земель правобережжя ріки Серета, але її втрачено⁵. У другій половині XVIII ст. (це частково засвідчено ще сьогодні) назва *Микулин* локалізується, здебільшого, східніше і північно-східніше Микулинець, на лівому, високому березі Серета (на правому, низинному її березі виявлено лише раз), власне, між ним і річками Гнізною, Сороцькою і Вільхівцем, у межах земель, що належні до громад сіл Скоморохи, Козівка, Сороцьке, Сущин, Остальці. Загальна площа території, що має назву *Микулин*, за попередніми даними, становить понад 15 тис. га. Ці дані ґрунтуються на матеріалах Йосифінської метрики (складеної для цих громад у 1788 р.). На її сторінках вказані конкретні, в межах окремих сіл, обшари земель із назвою *Микулин* та їх межі⁶. Ареал назви *Микулин* із цих же земель підтверджують, значною мірою, також сучасні польові обстеження цих територій: село *Скоморохи* – “Niwa Mikulin, która leży od północy na południe do pół Kozowieckich” і прилягає “ko granice Suczyna” (1788, XVII, 202); село *Козівка* – “Niwa Mikulin leży od północy do południa” (1787, XVIII, 203); село *Сороцьке* – “Mikulin poczyna się od Traktu Trembowskiiego, a od wschodu przy dzielących pagurkach Kozówki, na południu przylega do Drogi Kozowieckiej” (1788, XVII, 134); село *Сущин* – “Niwa zwana Mikulin od południa przylega do pańskiej sianożęci, a od północy łąkami do granicy Kozowieckiej” (1788, XVII, 177); село *Остальці* – “Niwa zwana Mikulin leży od północy do niwy Zamogilnej, od południa do pańskiej sianożęci zwanej Mikulin, która krańcami przylega do Dołu...” (1788, XVIII, 178).

Мікротопоніми *Микулин* на означення піль зауважені також північніше від м-ка Микулинець на території сучасних громад сіл Чорторія (Миролюбівка) і Мишковичі – село *Чорторія*: “Niwa Mikulin (1788, XVII, 129); село *Мишковичі* – “Niwy długiej Mikulin zwanej” (1788, XVII, 133).

⁵ Див. далі Картосхему. Зникнення назви та розмиття і заміна її новішими назвами, очевидно, пов'язані з розвитком у пізньому середньовіччі містечка Микулинець та його урбанізацією. На це впливала хвиля нової колонізації і парцеляції земель. Наприклад, с. Остальці виникло тільки у XVI ст., с. Теофілівка, неподалік Скоморох, у XVIII ст. – “siolo nowoosadzone, zwane Teofilówka” (1788, 202), а Воля Мазовецька з Микулинцями – приблизно у XIX ст.

⁶ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ). Ф. 19. Оп. 17. У дужках після цитованого матеріалу вказано рік запису, номер опису фонду і число справи.

Виявлення на такій значній території тотожних за звучанням мікротопонімів і їх конкретна локалізація дещо змінює утрадиційнене пов’язання літописного *Микулина* лише з Микулинцями. Порівняно компактне розташування на схід і північний схід від містечка Микулинець цих назв на означення різних угідь і урочищ, що належать до семи сільських громад, виходить далеко за межі території Микулинців. Територія з назвою *Микулин* простягається на порівняно великій території, об’єднує значний обсяг земель. Незважаючи на все ж таки залишковий статус поширеної назви *Микулин* у другій половині XVIII–XX ст., ця територія засвідчує єдине ціле від середньої течії правого боку ріки Серета і майже до витоків річок Сороцької і Вільхівця (див. їх приблизні межі на поданій далі Картосхемі). Виходячи з аналізу семантики назви, вона належала (чи була власністю) якогось (за окремими даними, боярина) *Микули*. Отже, *Микулин* – це не тільки сучасні Микулинці, але й значна, на віддалі 15–19 км (ширина в середньому становить від 5–7 км) територія на північ і північний схід від містечка. Це основний і перший

— Загальна територія поширення мікротопоніма *Микулин* за станом на кінець XVIII—XX ст.

висновок, до якого можна дійти, аналізуючи зміст і територіальне розміщення географічної назви *Микулин* як джерела для реконструкції явищ історичної географії княжої доби. Другим, (звичайно попереднім) висновком є те, що *Микулин* – це окреме господарсько-економічне ціле за станом на XI–XIII ст., яке освоювалось на Поділлі понад десять століть тому (навіть чи можна припускати, що назва *Микулин* могла поширюватись на північ і північний схід від Серета після XIII ст.). І третій висновок, який будується на попередніх, – згадану у різних списках Галицько-Волинського літопису назву *Микулин* і пов'язані з нею події не можна однозначно відносити тільки до території містечка Микулинець (хоч це значною мірою документується у літописі). Зустріч військ, наприклад, могла відбуватися набагато північніше (можливо, й південніше, щодо цього, правда, нині доказів немає) на віддалі 5–8 км по Сереті, де ще досі зберігається мікротопонім *Микулин*.

Рожне поле

Назва відома з літописів X і XII ст.: князі Володар і Василько Ростиславичі і князь Святослав “срѣѣтшасѧ на поли Рожни, исполчившимсѧ обоимъ” (1097, Лавр., 114)⁷; “на Рожни поли не могошасѧ бити” князі в 1114 р. з Володимирком Галицьким “зане Володимѣр стоѧ на Гольх Горах” (1114, Лавр., 135). Інших вагомих за достовірністю згадок *Рожного поля* у літописах немає.

Місцезнаходження *Рожного поля*, незважаючи на порівняно чітку літописну оповідь про хід і час подій, донедавна залишалось лише приблизно визначеним. Зацікавлення його локалізацією зростало у зв'язку із семантикою назви, за якою приховувалися визначення не просто слів ріг/рог, рожн-е, а межі, границі Галицького і Володимирського князівств. Д. Зубрицький писав: “Коли ми відгадаємо положення того місця [тобто *Рожного поля*. – О. К.], ми раптом визначимо у крайньому разі одну тодішню граничну точку між Галичиною і Волинію”⁸. Як вказують дослідження XIX – початку XX ст., місцезнаходження *Рожного поля* мало розмаїті тлумачення. М. Барсов уміщав його “по дорозі з Тербовлі до Звенигорода між Серетом і Голими Горами” і пов'язував локалізацію із селом Рожнів⁹. Д. Зубрицький порівнював літописну назву з назвою с. Рожносинці (поблизу м. Збаража Тернопільської обл.), пропонуючи свою етимологію від слова *рожь* (жито)¹⁰. М. Погодін знаходив це місце на р. Стир (західніше м. Бродів)¹¹. Я. Головацький, М. Арцибашов і А. Петрушевич прирівнювали його до назви с. Рожиямпіль на Волині¹². Ян Лям локалізував його на ріці Танві (Любачівщина) і водночас твердив, що в місцевій номенклатурі ця назва не відома. “Ніде я не знаходив, – пише Я. Лям, – розв'язання тієї топографічної

⁷ У Воскресенському літописі (*ПСРЛ*. Санкт-Петербург, 1856. Т. 7. С. 169) ці події датовано 1099 р.

⁸ Д. Зубрицький. *История...* Львов, 1852. Ч. 2. С. 33.

⁹ Н. П. Барсов. *Очерки русской исторической географии*. Варшава, 1885. С. 117-118, 290, 358.

¹⁰ Д. Зубрицький. *История...* С. 33, 59-60.

¹¹ Н. Погодин. *Исследования, замечания и лекции о русской истории*. Москва, 1850. С. 168 та ін.

¹² Я. Головацький. *Географический словарь западнорусских и югославских земель и прилегающих стран*. Вильно, 1884. С. 226; *Галицкий исторический сборник, издаваемый обществом Галицко-Русской матицы*. Львов, 1853. Вып. 1. С. 113-114.

згадки; ніде на цілому просторі на північ і південь від Гологір не збереглася назва з коренем *рожн-* хоч би у назві будь якої ниви, кургану”¹³. Проте на початку ХХ ст., за свідченням Григорія Кузьми (1907)¹⁴, з’ясувалось, що давня назва у скороченій формі живе у мікротопонімі *Рожоволя* (тоді ще назва фільварку) на Львівщині, тобто існує *Рожна Воля*, або *Воля на Рожнім* (полі). Услід за цим Б. Гошовський знайшов на суміжній території інші мікротопоніми – *Ріжна*, *Підріжна* тієї ж основи в околиці с. Борткова¹⁵, що в кінцевому підсумку (при порівнянні з іншими джерелами) визначило місцезнаходження давнього *Рожного поля*, тим самим і границі між двома князівствами того часу. Зауважимо, що і записані нами з уст народу під час польових обстежень мікротопоніми підтверджуються документально на основі Йосифінської (1787) і Францисканської (1820–1821) метрик та інших актів, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Львові: село *Бортків* – “*Rožna*”, “*na Rožni*”, “*Niwa pole Rožna zwane i przy nim podniwki*” (1787, XVIII, 12)¹⁶; “*Na Rožnej*”, “*Rožna*” (1820–1821, XVIII, 8)¹⁷; “*Podrožna*” (1845–1849)¹⁸. Мікротопоніми *Рожоволя*, *Рожволи* – “*Rożowola*” // “*Rożwoli*” фіксують метрики та сучасні топографічні карти як назви піль, сінокосів та інших угідь сіл Скнилів (1789, XVIII, 13), Фірлеївка (Андріївка) (1789, XVIII, 61), Скварява (1789, XVIII, 10) та сусідніх з ними поселень.

Локалізація названих мікротопонімів дає можливість визначити не тільки місце, що вказує на літописне *Рожне поле*, але й, до певної міри, встановити його протяжність від лівих допливів річки Белзець до лівих допливів річки Гологірки, що, правдоподібно, вказує саме у цих місцях на проходження границі двох князівств – Галицького і Володимирського, а отже, й межі тодішньої Галичини і Волині ще в ХІ ст.

Ми спинилися на географічних назвах-мікронімах як на одному з важливих джерел для з’ясування питань історичної географії. Йдеться про локалізацію лише двох давніх назв, що згадуються у різних списках літописів. Потребує дослідження і відповідного уточнення територія розташування багатьох інших об’єктів, назви яких трапляються на сторінках літописів та інших писемних першоджерел. Ідеться, наприклад, про назви *Січниця*, *Гай* на Волині, *Браневича рілля*, *Белзькі поля* та багато інших. Над уточненням місця знаходження цих об’єктів ведуться дослідження.

На завершення важливо зауважити, що під час вивчення літописних назв географічних об’єктів треба враховувати також можливість перекручень літописцями чи пізнішими переписувачами їх написання. Інколи zdeформовані топоніми

¹³ J. Lam. *Starożytny Dźwinogoród i Rożne Pole*. Lwów, 1886. S. 10.

¹⁴ М. Грушевський. Рожне поле // *ЗНТШ*. Львів, 1907. Т. 77. С. 171-176.

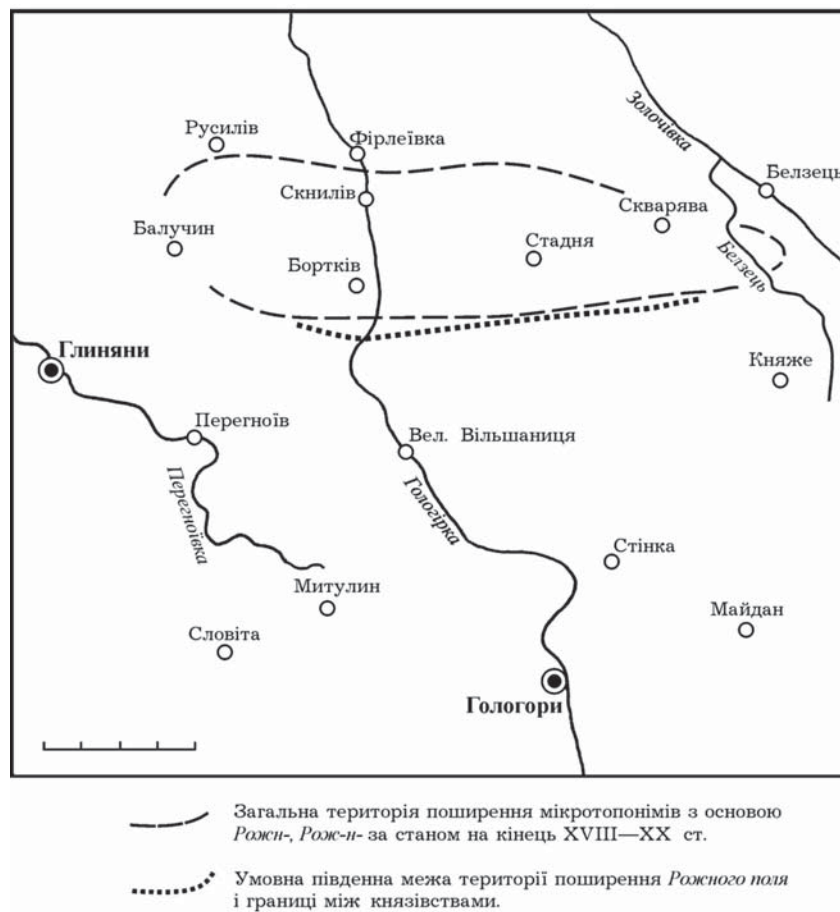
¹⁵ Б. Гошовський. Княжі Голі Гори і Рожне Поле // *Літопис “Червоної калини”* (Львів). 1939. № 3-4. С. 16 та ін.

¹⁶ Під назвою *поля Рожна* виступають окремі земельні ділянки, які мають згадані назви від Перегноївської границі, Помірки і “За фільварком” (1787, XVIII, 12); загальна площа їх приблизно дорівнює 650 га.

¹⁷ ЦДАУЛ. Ф. 20. Оп. 18. Од. зб. 8.

¹⁸ Там само. Ф. 186. Оп. 1. Од. зб. 1798.

можна знайти у такому вигляді не лише в рукописних списках, але й у їх публікаціях, бо археографи неправильно прочитали те чи інше місце рукопису. На це звертав увагу ще І. Крип'якевич. Він писав: “В Галицько-Волинському літописі під 1063 р. при описі подорожі Данила Романовича згадано в одних списках місцевість “у Телича”, в інших – “у Подтелича” (Ипат., 1871, с. 566) – це різночитання накладає на дослідника обов’язок з’ясувати, про яке з цих двох селищ ішла мова в оригіналі літопису. У Київському літописі під 1164 р. оповідається, що чумаки з сіллю ішли “із Удеча” (Там само, с. 358). Такого селища немає, але можна здогадуватися, що в первісному тексті було “із Зудеча” – це назва містечка Жидачова на Підкарпатті, через яке проходив соляний шлях”¹⁹.

¹⁹ І. Крип'якевич. Нарис методики історичних досліджень // *Український історичний журнал*. 1967. № 7. С. 121-122.

Підсумовуючи, можна сказати, що локалізація географічних назв, які згадуються у давніх джерелах, передусім у літописах, залишається надалі не розв’язаною, а отже, актуальною для опрацювання проблемою. І це стосується не лише проблем історичної географії України в контексті використання для цього топонімії, але, насамперед, безпосередніх загальноісторичних питань і, зокрема, майбутніх видань джерел. Хоча літописи перевидаються в оригіналах і перекладах в Україні, Росії та інших країнах, у коментарях залишаються старі не уточнені дані щодо назв, які переходять з видання у видання уже впродовж 150–200 років.